

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XVII: 2019

Nr 34 (611)

Data odczytu: 27.11.2019 r.

Data wydania: 27.11.2019 r.

=====

1158. spotkanie

Małgorzata Kurzyńska

Grudziądz – Rządź – cmentarzysko sprzed 2000 lat

Zjeżdżając z autostrady wjeżdżamy na łącznik – czyli średnicówkę, którą można dojechać lub wyjechać z Grudziądza. Stąd tylko jeden krok – w daleki świat. Tak jest teraz i tak było 2000 lat wcześniej. Bo jakże inaczej wytłumaczyć, że to właśnie dwadzieścia wieków wcześniej ludzie upatrzili sobie w okolicach dzisiejszego Rządza miejsce na osadę i na cmentarze, na których chowali swoich zmarłych. Wówczas przybywali pod Grudziądz konno lub pieszo, ewentualnie szlakiem wodnym, czyli Wisłą. W zapiskach rzymskich historyków pojawiają się pierwsze in-

formacje geograficzne na temat ziem polskich i rzeki Wisły. Pierwsze znajdujemy w dziele „Commentarii” Agryppy z 12. r. p.n.e (zięcia i najbliższego współpracownika cesarza Augusta). Wymienia się w nim Wisłę (Vistula) jako rzekę graniczną pomiędzy Germanią a Dacją. Takie potraktowanie Wisły jako rzeki granicznej świadczy, że stanowiła ona wówczas jedyny właściwie znany obiekt w tej części Europy. Należy to wiązać

**Ekspozycja zabytków z Rządza prezentowana
w Muzeum – Bibliotece Miejskiej w Grudziądzu 1912 r.**

ona wówczas jedyny właściwie znany obiekt w tej części Europy. Należy to wiązać

z faktem pokrywania się w I w. p.n.e. szlaku bursztynowego z dolnym jej biegiem. Szlak, który wiódł w na Sambie i do ujścia Wisły przemierzali kupcy, emisariusze, szpiedzy i różnej maści awanturnicy, żądni przygód i sławy. Szlak wiódł także przez ziemię chełmińską. Upatruje się iż to właśnie w okolicach Grudziądza przeprowiano się na drugą stronę i jedna z odnóg szlaku wiodła wzdłuż lewej strony tej rzeki, aż do Gdańska. W okolicach Grudziądza lokuje się faktorię, tj. miejsce,

Przykładowe wyposażenie wojownika kultury oksywskiej z grobu.

w którym handlowano i wymieniano się towarami. Prawdopodobnie było wiele pomniejszych dróg przez nas określanych szlakami, które wiodły także wzdłuż prawego brzegu Wisły. Po obu stronach Wisły znajdujemy szereg osad i cmentarzysk z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego (od II w. p.n.e. do V w. n.e.) związanych z kulturą oksywską, a następnie z wielbarską. Na tych osadach, a głównie cmentarzyskach odkryto wiele przedmiotów z gliny, żelaza, szkła i brązu, elementy stroju (zapinki, wisiorki, paradne pasy) i przedmiotów codziennego użytku (noże, brzytwy, igły, szkatułki, klucze), a także elementy uzbrojenia i luksusowe przedmioty określane jako „importy”, którymi były naczynia z brązu (misy, dzbany, wiadra, kociołki), kole z paciorków szklanych i bursztynowych oraz elementy uzbrojenia (miecze). Przedmioty te znalezione zostały w grobach, które wyróżniają się od pozostałych unikatowym, bogatym wyposażeniem. Luksusowy inwentarz wskazuje, iż pochowane osoby należały do panujących elit – wyższych warstw społecznych (być może księżniczek i wojowników). Na terenie Rządza znaleziono dwa cmentarzyska, pierwsze określane cmentarzyskiem grobów książęcych

na którym odkryto dwa groby szkieletowe, w miejscu obecnych wybierzysk żwirowni (odkrycia z 1879 z 1882 r.). Drugie, duże cmentarzysko, odkryto w 1883 r., a następnie badane do 1889 r. Badania na cmentarzysku prowadził dr Siegfried Anger przewodniczący Towarzystwa Starożytności (Altertums Gesellschaft) przy współpracy Constantego Florkowskiego członka Towarzystwa. W trakcie wieloletnich badań odkryto wg Angera 826 grobów w których zarejestrowano ponad 1620 zabytków, w tym szereg przedmiotów codziennego użytku (noże, brzytwy, klucze, nożyce, młotki, noże, przęśliki), ozdoby i elementy stroju (wisioriki, bransolety, zapinki, kłamry, sprzączki) i elementy uzbrojenia. Na szczególną uwagę zasługują groby wojowników wyposażone w uzbrojenie na które składały się metalowe elementy tarczy, miecze a także groty włóczni lub oszczepu oraz przedmioty niezbędne do codziennego życia i toalety – noże, brzytwy, pęsetki i zapinki (dawne agrawy) spinające szaty. Na cmentarzysku rządzkim znaleziono wiele grobów, w których znajdowano tylko groty włóczni i oszczepów, stąd wniosek iż ta broń drzewcowa należała do wojowników pieszych. W kilku grobach znaleziono ostrogi metalowe, a więc byli i wojownicy konni, w niektórych grobach zarejestrowano miecze jedno- lub dwusieczne. Na wyróżnienie zasługuje pochówek w którym znaleziono dwa miecze z umbem metalowym i grotem włóczni. Przypuszcza się, że był to pochówek ważnej osoby, prawdopodobnie naczelnego wodza, którego ciało po śmierci zostało poddane kremacji wraz z ubiorem i uzbrojeniem. Oba miecze, dwusieczny, który pierwotnie osiągał długość 100 cm i krótszy jednosieczny (ca 60-70 cm) zostały rytualnie zgięte, a następnie włożone do urny metalowej – situli (wiadra) wykonanej z brązu. Przypuszcza się, że miecz o obosiecznej głowni (dwusieczny) przyjęty został od Celtów, natomiast miecze jednosieczne były wytworami miejscowymi. Na cmentarzysku rządzkim miecze znaleziono w co najmniej 6 grobach, stąd przypuszczenie, iż były to groby elit. Większość zabytków trafiła do zbiorów ówczesnego Muzeum Starożytności w Grudziądzu, 33 obiekty przekazano do zbiorów Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku, zwanym potocznie Muzeum Prowincjonalnym i do Museum für Vor- und Frühgeschichte, w Berlinie-Charlottenburgu (obecnie Muzeum Archeologiczne, które stanowi część składową zespołu muzeów określonych jako Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz). Do tego ostatniego trafiło wg Angera 55 zabytków, jednak prawdopodobnie przekazano około 60. Badania na tym cmentarzysku w znaczący sposób powiększyły zbiory muzeum do 2530 pozycji inwentarzowych. Wyniki badań były przedstawione systematycznie na spotkaniach członków Towarzystwa, w publikacjach naukowych ukazujących się w tym czasie, a w 1890 r. w monografii cmentarzyska opracowanej przez samego S. Angera (Das Gräberfeld zu Ronsden). Jak ogromna była wartość i skala tych odkryć, może świadczyć fakt, iż w literaturze wielokrotnie do nich nawiązywano, a zabytki z tego cmentarzyska stały się podstawą do opracowania w XX w. systemów periodyzacyjnych dla późnego okresu lateńskiego

i rzymskiego dla północnej Europy. W czasie II wojny światowej prawie wszystkie zabytki z cmentarzyska zaginęły, w zbiorach Muzeum w Grudziądzu pozostało

Tablica autorstwa C. Florkowskiego, na której zaprezentowano zabytki z grobu ciałopalnego z Rządza.

zaledwie 40 obiektów, głównie militaria, w tym trzy miecze, jedna pochwa miecza, trzy umba metalowe i trzy imacze od tarczy oraz groty włócznie i oszczepów oraz dwa naczynia wykonane z brązu, tj. misa i wiadro. Z zabytków przekazanych do Muzeum w Berlinie ocalało około 40 zabytków. Przedwojenne zbiory gdańskie zaginęły, jednak około 20 zabytków trafiło tam już po wojnie. Te zabytki pochodziły z przedwojennej grudziądzkiej kolekcji. Dla zabytków, które zostały znalezione

Tablica fotograficzna, na której zaprezentowano wyposażenie grobu ciałopalnego.

zachowały się ich wizerunki na fotografiach.

Klisze szklane, a następnie plansze fotograficzne zostały wykonane prawdopodobnie w 1905 r. Świadczy o tym notatka w niemieckiej gazecie „Der Gesellige” z 17.03. 1905 zachowana w Protokollbuch (I) der Graudenzener Altertums-Gesellschaft von 1883 – 7. April 1899 (nr inw. MG/AR/26). Przewodniczący Towarzystwa S. Anger „w nawiązaniu do przedłożonych fotografii (87 sztuk) wygłosił wykład na temat dokonanych przez siebie znalezisk na Rządzu oraz o opublikowaniu wyników swoich prac” (Anger 1890). Fotografie przyklejone do ozdobnych kartonów pokazują zespoły zabytków zaprezentowane na planszach wysta-

w l. 1883-1884 malarz i konserwator C. Florkowski wykonał w 1884-1885 r. barwną dokumentację, stąd możemy wiedzieć jak wyglądała część zaginionych artefaktów w chwili odkrycia. Natomiast dla innych zabytków przechowywanych w zbiorach grudziądzkich wykonano dokumentację fotograficzną całych zespołów grobowych. Takich tabliczek powstało prawdopodobnie 87. Oczywiście fotografie wykonano na kliszach szklanych, z których następnie wykonano odbitki. Klisz szklanych zachowało się ponad 50, natomiast odbitek 84. Okazuje się że jest to bardzo cenny zbiór

archiwalny. Zaginęły zabytki oryginalne, jednak

wionych na ekspozycjach muzealnych w Grudziądzu, pierwszej w refektarzu dawnego kolegium jezuickiego w 1908 r., drugiej w Muzeum Miejskim przy ul. Lipowej w 1912 r. (A. Wajler, B. Sikorska 2004, s. 11, 12).

Nie zachowały się informacje na temat fotografa utrwalającego zabytki na kliszach szklanych, z których powstały następnie plansze fotograficzne oprawione na ozdobnych kartonach.

Wiadomo, że w tym czasie w Grudziądzu funkcjonowało znane atelier Gustava Joopa (1836- 1913), nadwornego fotografa króla szwedzkiego Gustawa. Fotograf ten pojawił się w Grudziądzu pod koniec XIX w. W zbiorach Muzeum w Grudziądzu zachowała się fotografia innego zabytku – oprawiona w podobnej manierze jak tabliczki z Rządza. Na marginesie tej fotografii opis „Gustav Joop Hofphotograf Graudenz 1897”.

Badania współczesne

W 2017 r. – 2019 z inicjatywy autorki podjęto badania na cmentarzysku badanym przez S. Angera. Wykopy zlokalizowano w części północnej tuż przy XIX-wiecznym murowanym ogrodzeniu majątku, w części wschodniej przy drodze lokalnej z Mniszka do Rządza i w zachodniej pomiędzy bunkrami z 1914 i 1939 r. W wykopach natrafiono na negatywy starych grobów oraz grobów nienaruszonych ręką S. Angera. W części południowej cmentarzysko zostało zniszczone przez prace w 1914 r. związane z budową bunkra, jednak od strony zachodniej za bunkrem, natrafiono na kolejne groby ciałopalne. Groby odsłonięto w partii nie penetrowanej przez S. Angera. Stąd wniosek, iż cmentarzysko badane przez S. Angera w części północnej wzgórza, rozciągało się w stronę południową w kierunku osiedla Mniszek. Niestety, część cmentarzyska została zniszczona w trakcie budowy bunkra w 1914 r., a kolejne partie usytuowane na południowym skłonie wzgórza zostały odsłonięte w 2011 r. podczas badań poprzedzających budowę średnicówki przez firmę USUI R. Maciszewskiego, który odkrył w tym miejscu kilka grobów ciałopalnych popielnicowych i bezpopielnicowych z II i III w. n.e. Badania współczesne Muzeum w Grudziądzu wykazały także iż po drugiej stronie wzgórza na którym usytuowane jest cmentarzysko Rządza, rozpościera się kolejne wyniesienie. Na tym wyniesieniu dochodzącym już do współczesnego osiedla mieszkaniowego Mniszek, funkcjonowało kolejne cmentarzysko wielbarskie z II-V w. n.e. W trakcie badań 2018 r. odkryto na wzgórzu kilka zniszczonych grobów ciałopalnych. Natomiast na zachód od znalezisk rzymskich odkryto w 2019r jeden pochówek szkieletowy bez wyposażenia, usytuowany na osi E-W, prawdopodobnie z wczesnego średniowiecza.

Nowa publikacja materiałów z cmentarzyska Grudziądz – Rządza

Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu pozyskało w 2019 r. dofinansowanie na publikację Grudziądz – Rządza (Rondsens), stan. 1 – archiwalne cmentarzysko kultury oksywskiej i wielbarskiej. Projekt, w ramach którego powstanie publikacja będzie realizowany w latach 2019-2020.

Publikacja jest dofinansowana ze środków finansowych Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu Ochrona Zabytków Archeologicznych, z Funduszu Promocji Kultury.

W publikacji zostaną przedstawione źródła archeologiczne, ikonograficzne,

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

szklane i rękopiśmienne związane z XIX – wiecznym archiwalnym cmentarzyskiem Rządza (Rondsens), funkcjonującym obecnie jako Grudziądz – Rządza. Monografia będzie prezentowała ocalałe zabytki (ze zbiorów Muzeum w Grudziądzu, Muzeum w Berlinie, Muzeum Archeologicznego w Gdańsku i Muzeum Zamkowe-

go w Malborku, oddział w Kwidzynie oraz niepublikowane dotychczas źródła ikonograficzne całych zespołów grobowych: fotografie (79), akwarele (32), oryginalną korespondencję S. Angera z czołowymi badaczami z Królewca, Berlina, Gdańska. Publikacja nowych źródeł poszerzy dotychczasowe opracowanie S. Angera *Das Gräberfeld zu Rondsens*, z 1890 r. W ramach projektu zostanie przeprowadzona konserwacja XIX-wiecznych nośników (fotografii i płyt szklanych). Stworzony zostanie katalog zespołów grobowych uzupełniony o najnowsze odkrycia z lat: 2011 i 2017-2019.

Materialy źródłowe:

Protokollbuch(I) der Graudener Altertums-Gesellschaft von 1883-7. April 1899 (nr inw. MG/AR/26).

Bibliografia:

Anger S.

1890 Das Gräberfeld zu Ronsden, Kreis Graudenz", Graudenz 1890.

Kurzyńska M.

Siegfried Otto Louis Anger (1837-1911), przewodniczący Towarzystwa Starożytności (Altertumsgesellschaft w Grudziądzu), w: W. Sieradzan (red.). Wpisani w dzieje miasta. Grudziądz 2016, s. 98-105.

Wajler A., Sikorska-Nowacka B.

2004 Muzeum pod auspicjami Towarzystwa Starożytności w latach 1884-1921, w: 120 lat Muzeum w Grudziądzu, red. A. Wajler, Grudziądz, s. 7-17.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.